

[२०२३] १ एस.सी.आर. ७६५

दिल्ली विकास प्राधिकरण

v.

दिवाणचंद प्रुथी आणि ओआरएस.

(दिवाणी अपील क्रमांक ३९७ ऑफ २०२३)

जानेवारी २०, २०२३

[एम. आर. शहा आणि सी. टी. रविकुमार, जे.जे.]

भूसंपादन, पुनर्वसन व पुनर्वसनातील योग्य मोबदला व पारदर्शकतेचा अधिकार अधिनियम, २०१३- कलम २४ (२)-भूसंपादन अधिनियम, १८९४-भूसंपादन, जेव्हा व्यपगत झाल्याचे समजले जाते - वस्तुतः स्थगितीमुळे ताबा घेतला नाही, मात्र नुकसान भरपाई आरडी मध्ये पाठविण्यात आली- रिट याचिका मध्ये अशी घोषणा करण्याची मागणी करण्यात आली होती की, कलम २४ (२) च्या पार्श्वभूमीवर विषय जमिनीशी संबंधित अधिग्रहण कार्यवाही कालबाह्य झाली आहे-पुणे महानगरपालिकेच्या प्रकरणावर अवलंबून उच्च न्यायालयाने परवानगी दिली आहे-घोषित केले- टिकाऊ नाही- इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या प्रकरणात घटनापीठाच्या निर्णयात या न्यायालयाने घालून दिलेल्या कायद्याच्या विपरीत निकाल दिला आहे की, एकदा ताबा मिळविण्याविरुद्ध स्थगिती मिळाल्यानंतर आणि ज्यामुळे अधिग्रहण करणारी संस्था/ लाभार्थी ताबा घेऊ न शकल्याने, जमीन मालकाला असा युक्तिवाद करणे

खुले नाही कि जमिनीचा ताबा घेतला नाही, त्यामुळे, तो कलम २४(२) च्या लाभास पात्र आहे- त्यामुळे उच्च न्यायालयाने दिलेला आदेश रद्द बातल ठरवला जातो - भूसंपादन कायदा, १८९४.

इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध मनोहरलाल आणि इतर. (२०२०) ८ एस. सी. सी १२९:

[२०२०] ३ एस. सी. आर. १-अनुसरण केले.

पुणे महानगरपालिका आणि अन्य . विरुद्ध हरकचंद मिसरीमल सोलंकी आणि इतर (२०१४) ३

एस. सी. सी. १८३-रद्द करण्यात आले.

खटला कायदा संदर्भ

(२०१४) ३ एस. सी. सी १८३ फेटाळले गेले परिच्छेद २

[२०२०] ३ एससीआर १ अनुसरण केले परिच्छेद ३

दिवाणी अपील न्यायाधिकरण: दिवाणी अपील क्रमांक ३९७ ऑफ २०२३ मध्ये

२०१६ च्या डब्ल्यूपी (सी) क्रमांक ६०९ मध्ये नवी दिल्ली येथे दिल्ली उच्च

न्यायालयाच्या दिनांक २३.०१.२०१८ च्या निर्णय आणि आदेशावरून.

कु. मनिका त्रिपाठी, ईशान शर्मा, आशुतोष कौशिक, मनीष वशिष्ठ, अपीलकर्त्यांचे वकील.

त्यागी, नवजय महापात्रा, संतोष कुमार, श्रुती अग्रवाल, जान्हवी प्रकाश, कार्तिक डे,
अरविंद कुमार शर्मा, आस्था त्यागी, दिनेश चंद्र त्रेहन, दीक्षा नरुला यांनी प्रतिवादींचे
वकील

न्यायालयाचा निर्णय न्यायमूर्ती एम. आर. शाह, यांनी दिला

१. २०१६ च्या रिट याचिका (सी) क्रमांक ६०९ मध्ये नवी दिल्ली येथील उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निर्णय आणि आदेशाने व्यथित आणि असमाधानी झाल्याने, ज्यायोगे उच्च न्यायालयाने मूळ याचिकाकर्ते म्हणून प्रतिवादी क्रमांक १ ने सादर केलेल्या उक्त रिट याचिकेस परवानगी दिली आहे आणि घोषित केले आहे की भूसंपादन कायदा, १८९४ (यापुढे "कायदा, १८९४ " म्हणून संदर्भित) अंतर्गत सुरू केलेली भूसंपादन कार्यवाही, संबंधित जमिनीच्या संदर्भात, भूसंपादन, पुनर्वसन व पुनर्वसनातील योग्य मोबदला व पारदर्शकतेचा अधिकार अधिनियम, २०१३-(यापुढे "कायदा, २०१३ " म्हणून संदर्भित) मध्ये कलम २४ (२) अंतर्गत व्यपगत झाल्याचे मानले जाते. म्हणून दिल्ली विकास प्राधिकरण यांनी अपील केले आहे.

२. आम्ही संबंधित पक्षकारांच्या वतीने बाजू मांडणारे विद्वान वकील सविस्तर ऐकले आहेत आणि उच्च न्यायालयाने दिलेला निकाल आणि आदेशाचे अवलोकन केले.

२.१ उच्च न्यायालयाने दिलेल्या वादग्रस्त निर्णयावरून व आदेशावरून हे स्पष्ट होते की, उच्च न्यायालयासमोर भूसंपादन कलेक्टरच्या (एलएसी) वतीने विशिष्ट खटला होता आणि परिच्छेद ८ मधील प्रतिप्रतिज्ञापत्रात असे नमूद करण्यात आले होते की, माननीय

उच्च न्यायालयाने अतिक्रमणाला स्थगिती दिली असल्याने संबंधित जमिनीचा ताबा घेण्यात आला नाही, तथापि, संबंधित जमिनीसंदर्भातील मोबदला आरडीमध्ये पाठविण्यात आला होता.असे असूनही पुणे महानगरपालिका व अन्य वि. हरकचंद मिसिरीमल सोळंकी आणि इतर, (२०१४) ३ एससीसी १८३.च्या बाबतीत या न्यायालयाच्या आधीच्या निर्णयाचा आधार घेऊन., उच्च न्यायालयाने रिट याचिका मंजूर केली आहे आणि असे घोषित केले आहे की संबंधित जमिनीसंदर्भातील अधिग्रहण अधिनियम, २०१३ च्या कलम २४ (२) अन्वये व्यपगत झाले आहे असे मानले जाते. मात्र, इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध मनोहरलाल आणि इतर ., (२०२०) ८ एससीसी १२९ या खटल्यात घटनापीठाने दिलेल्या निर्णयात या न्यायालयाने पुणे महानगरपालिका आणि अन्य (सुप्रा) च्या बाबतीत यापूर्वी दिलेला निर्णय रद्द बातल ठरवला आहे, ज्याचा उच्च न्यायालयाने आक्षेपार्ह निर्णय व आदेश देताना आधार घेतला आहे.

2.2 इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या (सुप्रा) बाबतीत या न्यायालयाच्या घटनापीठाने निरीक्षण नोंदवले आहे आणि म्हटले आहे की, न्यायालयाच्या स्थगितीमुळे अधिग्रहण करणारी संस्था/ लाभार्थी ताबा घेऊ शकत नसेल तर स्थगितीचा कालावधी वगळण्यात यावा. असे असले तरी आमचे असे मत आहे की, एकदा ताब्यात घेण्याविरुद्ध स्थगिती मिळाल्यानंतर आणि ज्यामुळे अधिग्रहण करणारी संस्था/ लाभार्थी ताबा घेऊ शकली

नाही, त्यानंतर ताबा न घेतल्याने तो २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४(२) च्या लाभास पात्र आहे, असा युक्तिवाद जमीनमालकाला करता येत नाही.

२.३ इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या (सुप्रा) प्रकरणात परिच्छेद ३६५ व ३६६ मध्ये या न्यायालयाच्या घटनापीठाने खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदवले आहे व म्हटले आहे:-

"365. परिणामी, पुणे महानगरपालिकेत हा निर्णय घेण्यात आला. [पुणे महानगरपालिका विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी, (2014) 3 सी. सी. 183] याद्वारे रद्द करण्यात आले आहे आणि इतर सर्व निर्णय ज्यामध्ये पुणे महानगरपालिका . [पुणे महानगरपालिका विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी, (2014) 3 विरुद्ध सी. सी. 183] प्रकरणाचा आधार घेतला आहे, तेही रद्द करण्यात आले आहेत. श्री बालाजी नगर निवासी संस्थेचा [श्री बालाजी नगर निवासी संस्था विरुद्ध टी. एन. राज्य, (2015) 3 विरुद्ध सी. सी. 353] हा निर्णय आहे. हा चांगला कायदा आहे असे म्हणता येणार नाही, तो फेटाळला जातो आणि त्यानंतरचे इतर निर्णयही फेटाळले जातात. इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध शैलेंद्र [(2018) 3 विरुद्ध सी. सी. 412] या प्रकरणात, कलम 24 (2) च्या तरतुदीशी संबंधित पैलू आणि 'किंवा' हे 'ना' किंवा 'आणि' म्हणून वाचावे लागेल की नाही हे विचारार्थ ठेवण्यात आले नव्हते. त्यामुळे सध्याच्या निकालातील चर्चेच्या पार्श्वभूमीवर तो निर्णयही लागू होऊ शकत नाही.

366. वरील चर्चेच्या अनुषंगाने आम्ही खालीलप्रमाणे प्रश्नांची उत्तरे देतो:

366.1. कलम 24 (1) (अ) मधील तरतुदीनुसार 2013 चा कायदा लागू होण्याच्या तारखेपर्यंत 1-1-2014 रोजी निवाडा न दिल्यास कार्यवाहीत कोणतीही चूक होत नाही. २०१३ च्या कायद्यातील तरतुदीनुसार नुकसान भरपाई निश्चित करावी लागते.

366.2. न्यायालयाच्या अंतरिम आदेशाने व्यापलेला कालावधी वगळून पाच वर्षांच्या कालावधीत निकाल देण्यात आला असेल तर 1894 च्या कायदांतर्गत 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (1) (ब) अन्वये तरतूद केल्याप्रमाणे जणू ती रद्द करण्यात आलेली नाही असे समजून कार्यवाही सुरू राहिल.

366.3. ताबा आणि नुकसान भरपाई दरम्यान कलम 24 (2) मध्ये वापरलेला "किंवा" हा शब्द "नाही " किंवा "आणि" म्हणून वाचला पाहिजे. २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये हा कायदा लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ अधिकाऱ्यांच्या निष्क्रियतेमुळे जमिनीचा ताबा घेण्यात आलेला नाही किंवा नुकसान भरपाईही देण्यात आलेली नाही अश्या बाबतीत भूसंपादनाची प्रक्रिया संपुष्टात आली असे मानले जाते. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, ताबा घेतला गेला असेल, नुकसान भरपाई दिली गेली नसेल तर कोणतीही चूक नाही. त्याचप्रमाणे नुकसान भरपाई दिली असेल, ताबा घेतला नसेल तर त्यात कोणतीही चूक नाही. .

366.4. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) च्या मुख्य भागात "भरणा" या अभिव्यक्तीमध्ये न्यायालयात नुकसान भरपाई जमा करण्याचा समावेश नाही. कलम २४ (२) मधील तरतुदीमध्ये बहुसंख्य भूधारकांच्या संदर्भात ती जमा न केल्यास १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या अधिसूचनेच्या तारखेपर्यंत सर्व लाभार्थी (जमीनमालक) २०१३ च्या कायद्यातील तरतुदीनुसार नुकसान भरपाईस पात्र असतील.. भूसंपादन अधिनियम १८९४ च्या कलम ३१ अन्वये दायित्वाची पूर्तता न केल्यास या कायद्याच्या कलम ३४ अन्वये व्याज दिले जाऊ शकते. मोबदला (न्यायालयात) जमा न केल्याने भूसंपादनाची कार्यवाही संपुष्टात येत नाही. पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ बहुसंख्य मालमत्तेबाबत मोबदला रक्कम जमा न केल्यास १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या अधिसूचनेच्या तारखेनुसार २०१३ च्या कायद्यानुसार जमीन मालकांना मोबदला द्यावा लागेल.

366.5. १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ३१ (१) अन्वये दिलेल्या तरतुदीनुसार , जर एखाद्या व्यक्तीला नुकसान भरपाई देण्यात आली असेल तर कलम २४ (२) अन्वये नुकसान भरपाई न दिल्याने किंवा न्यायालयात जमा न केल्यामुळे अधिग्रहण संपुष्टात आल्याचा दावा करणे त्याला खुले नाही. कलम ३१ (१) अन्वये रक्कम भरून भरण्याची जबाबदारी पूर्ण केली जाते. ज्या जमीन मालकांनी नुकसान भरपाई स्वीकारण्यास नकार दिला होता किंवा ज्यांनी

जास्त मोबदल्यासाठी संदर्भ मागितला होता, ते २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये संपादनाची प्रक्रिया संपल्याचा दावा करू शकत नाहीत.

366.6. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) मधील तरतुदी या कलम 24 (1) (बी) चा भाग न मानता कलम 24 (2) चा भाग मानला जावा.

366.7. 1894 च्या कायद्यानुसार आणि कलम 24 (2) अन्वये विचार केल्याप्रमाणे ताबा घेण्याची पद्धत म्हणजे चौकशी अहवाल/ निवेदन तयार करणे आहे. 1894 च्या कायद्याच्या कलम 16 अन्वये ताबा घेतल्यानंतर, सदरील जमीन राज्याला निहित होते आणि 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) अन्वये जमीन ताब्यात घेण्याची तरतूद नाही, कारण एकदा ताबा घेतल्यानंतर कलम 24 (2) अन्वये कोणतीही चूक होत नाही.

366.8. कलम 24 (2) मधील तरतुदी ताबा घेण्यास आणि पैसे देण्यास निष्क्रियतेमुळे अपयशी ठरले तर 1-1-2014 रोजी यांच्या बाबतीत व्यपगत होण्याची कार्यवाहीच्या तरतुदी लागू आहेत. संबंधित प्राधिकरणाकडे प्रलंबित असलेल्या भूसंपादनाच्या प्रक्रियेत 2013 चा कायदा लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्यापेक्षा जास्त कालावधीसाठी नुकसान भरपाई. न्यायालयाने दिलेल्या अंतरिम आदेशांच्या उदरनिर्वाहाचा कालावधी पाच वर्षांच्या गणनेत वगळावा लागतो.

366.9. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) मध्ये भूसंपादनाच्या पूर्ण संपलेल्या प्रक्रियेच्या वैधतेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित करण्यासाठी कारवाईचे नवे कारण समोर येत नाही. कलम 24 2013 च्या कायद्याच्या अंमलबजावणीच्या तारखेस म्हणजेच 1-1-2014 रोजी प्रलंबित असलेल्या कार्यवाहीला लागू होते. यामुळे जूने आणि कालबद्ध दावे पुन्हा सुरू होत नाहीत आणि संपलेली कार्यवाही पुन्हा सुरू होत नाही किंवा भूसंपादन अवैध ठरविण्यासाठी न्यायालयाऐवजी कोषागारात नुकसान भरपाई जमा करण्याच्या पद्धतीच्या वैधतेवर जमीनमालकांना प्रश्न चिन्ह उपस्थित करण्याची परवानगी दिली जात नाही."

३. या न्यायालयाने इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या (सुप्रा) प्रकरणात कायद्याची अंमलबजावणी करणे संबंधात दिलेल्या निर्णयात घालून दिलेल्या तत्वानुसार, उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निर्णय व आदेश टिकाऊ नाही आणि तो रद्द करण्यात यावा आणि त्यानुसार तो रद्द करण्यात यावा.

त्यानुसार सध्याचे अपील मंजूर केले जाते. खर्च नाही.

प्रलंबित अर्ज असल्यास त्याचाही निपटारा केला जातो.

निधी जैन .

(सहाय्य : अभिषेक अग्निहोत्री, एलसीआरए)

अपील मंजूर .

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.